

VIRON ASTEVAIHTELUA JA PROSODIAA

Mati Hint *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn/Helsinki 1997. IX + 292 s. ISBN 9985-851-33-1.

Tallinnan Pedagogisen Instituutin professorin Mati Hintin väitöskirja koostuu kolmestatoista artikkelista ja niihin perustuvasta johdannosta. Artikkeleissa käytetään neljää kieltä: viroa, suomea, englantia ja venäjää. Hint käsittelee väitöskirjassaan monia viron kielen astevaihtelun ja prosodiasysteemin kysymyksiä, joilla on yleiskielitieteellistäkin merkitystä. Poimin teoksesta kymmenen sellaista asiakokonaisuutta, joita pidän tässä suhteessa mielenkiintoisimpina.

KUULUUKO VIRON ASTEVAIHTELU ÄÄNNEOPPIIN VAI KIELIOPPIIN?

Toisin kuin monet kulumassa olevan vuosisadan aikaisemmat tutkijat Hint pitää vi-

ron astevaihtelua kieliopillisena (tarkemmin morfofonologisena), ei foneettisena, ilmiönä. Viron astevaihtelu on kyllä alkujaan puhtaasti foneettinen ilmiö, mutta se on myöhemmin kehittynyt morfofonologiseksi mm. siitä syystä, että astevaihtelun asteita ei enää (mm. genetiivin *n:n* hävittyä) voi pelkästään foneettisin perustein ennustaa. Hint kuului 1970-luvun alkuvuosina niihin kielitieteellisen ajattelun uudistajiin, jotka luopuivat Chomskyn–Hallen tyyppisestä »abstraktisesta» fonologiasta ja alkoivat suosia »konkreettisempia» ratkaisuja. Näihin kuului mm. se, että luovuttiin Chomskyn–Hallen monoliittisesta fonologiasta, jossa fonologiset ja morfofonologiset säännöt kaikki olivat »fonologian» sääntöjä, ja tilalle tuli kaksijakoinen säännöstö, jossa toiset säännöt olivat fonologisia ja toiset

morfologisia. Fonologiaan kuuluivat pääasiassa vain äänteellisesti produktiiviset säännöt (mm. allofonien esiintymistä koskevat) ja morfofonologiaan äänteellisesti epäproduktiiviset säännöt. Koska viron astevaihtelu ei enää ole äänteellisesti ennustettava eikä siis produktiivinen, se kuuluu Hintin (ja monien muiden 1970-luvun kielitieteellisen ajattelun uudistajien, Suomessa mm. Fred Karlssonin) mukaan morfofonologiaan. Piirre, joka elimellisesti kuuluu po. kielitieteelliseen ajatteluun, on se, että »psykologista todellisuutta» pidetään tärkeämpänä kriteerinä kuin »taloudellisuutta». Havainnollistan tätä eroa kahdella erilaisella viron astevaihtelua koskevalla ratkaisulla: Chomskyn–Hallen tyyppisen, taloudellisuutta tärkeimpänä kriteerinä pitävän ajattelutavan mukaan viron yks. genetiivissä *jaama* on Q2 (2. kvantiteetti) siitä syystä, että muodon syvämuoto on *ljaamanl*, jossa 2. tavu on umpitavu. Tässä ratkaisussa syvämuodot ovat usein abstraktisia (vrt. genetiivin *n*, jota ei esiinny puheessa), mutta tarvittavat generointisäännöt ovat yksinkertaisia ja niitä on vähän. Ratkaisun heikkous on se, että syvämuodot eivät aina vastaa puhujien intuitioita (virolaisella tuskin on tietoa genetiivin *n*:stä). Hintin käyttämän ja 1970-luvulla yleiseksi tulleen ajattelutavan mukaan genetiivimuodon *jaama* syvämuotoon ei saa postuloida abstraktista *n*:ää siitä syystä, että tällaisen olemassaolosta ei ole mitään psykologisia tai intuitiivisia todisteita. Tulos on, että virossa tulee ottaa käyttöön sääntöjä, joissa luetellaan kieliopillisia kategorioita, joiden yhteydessä astevaihtelun vaikutus on erilaista (esim. genetiivin yhteydessä aste on eri kuin partitiivin yhteydessä) ja lisäksi on otettava käyttöön nominien ja verbien kategorioita (deklinaatioita ja konjugaatioita), joihin kuuluvat kannat käyttäytyvät eri tavalla. Niinpä viron jotkin nomininit (esim. *paik*) kuuluvat heikkenevän astevaihtelun ja toiset (esim.

hammas) vahvenevan astevaihtelun piiriin. Vaikka jälkimmäiset (Hintinkin käyttämät) ratkaisut ovat mutkikkaampia, niitä voidaan pitää parempina, koska ne vastaavat paremmin viron kieltä äidinkielenään puhuvien intuitioita.

MIKÄ ON VIRON JA SUOMEN ASTEVAIHTELUSYSTEEMIEN RATKASEVIN ERO?

Viron ja suomen astevaihtelusysteemien ratkaisevimpana erona Hint pitää sitä, että virossa astevaihtelu ei enää ole yhtä »läpinäkyvä» (transparentti) kuin suomen. Suomessa astevaihtelu on vielä verraten lähellä sitä alkuperäistä vaihetta, jossa astevaihtelun olemassaolo perustui toisen tavun umpinaisuuteen ja avonaisuuteen; vrt. suomen *latona – ladon*. Virossa on tapahtunut niin paljon ääntenmuutoksia, että enää ei ole mahdollista 2. tavun umpinaisuuden ja avonaisuuden perusteella ennustaa, esiintyykö sanassa heikko aste vai ei. Sopiva esimerkki on genetiivin *n*:n kato virosta: yks. genetiivissä on (heikkenevän astevaihtelun alaisissa nomineissa) heikko aste, vaikka 2. tavu ei enää olekaan umpinainen.

Suomalainen vironoppija saattaa tässä esittää varovaisen vastalauseen: Jos toimii virossa alkuperäisen astevaihtelusäännön mukaisesti käyttäen astevaihtelun heikkoo astetta aina umpitavun edellä ja vahvaa astetta avotavun edellä, saa suuren osan (ehkä 70–80 prosenttia) muodoista oikeiksi. Oikeiksi saadaan esimerkiksi muodot *jaamad*, *jaamal*, *jaamas*, *jaamast*, *jaamaks*, *jaamata* (fonologisesti *jaamatta*). Jos suomalainen vironoppija käyttää syvämuotoina suomen kielen muotoja, hän saa kaikki (tai ainakin lähes kaikki) viron astevaihtelusuhteet oikeiksi. Tosin joissakin kohdissa hän joutuu ottamaan käyttöönsä abstraktisiakin syvämuotoja (muotoja, joita ei esiinny virossa eikä suomessa). Tällä en tarkoita, että

virolaisen tulisi opetella suomen kielen muodot ensin ja että hän vasta tämän jälkeen pystyisi tehokkaasti oppimaan oman kielensä astevaihtelun. (Tämäntyyppisiä suomen muotoja viron syvämuotoina käytäviä ehdotuksia on kyllä esitetty; vrt. esim. Ahrensin kielioppi vuosilta 1843 ja 1853.) Vaikka en itse ajattelekaan näin, rohkenen kuitenkin olla sitä mieltä, että sellaisellakin viron kieliopilla, jossa esimerkiksi genetiivin *n*:t ovat syvämuodoissa vielä jäljellä, on oikeutuksensa: kun suomalainen haluaa oppia tietämään, milloin virossa esiintyy vahva ja heikko aste, hänen viron kieliopissaan esiintyy mm. juuri genetiivin *n*, on se sitten vaikka kuinka luonnoton virolaisen äidinkielenpuhujan mielestä. Tässäkin siis »tarkoitus pyhittää keinot»: kielioppi, joka ei ole sopiva äidinkieleltään virolaiselle, on sitä äidinkieleltään suomalaiselle.

MINKÄLAISIIN TYYPPEIHIN VIRON ASTEVAIHTELU JAKAUTUU?

Hint jakaa viron astevaihtelun kolmeen päätyyppiin a) laatuvaihteluun (*sõda – sõjas*), b) geminaattaklusiilien vaihteluun (*paika – paigas* eli fonologisesti */paikka – paikas/*) ja c) myöhäiseen prosodiseen vaihteluun (*'sauna – saunas*). Nämä ovat erilaisia varsinkin kolmessa suhteessa: 1) iältään, 2) syntyvaltaan ja 3) produktiivisuudeltaan: Laatuvaihtelu ja geminaattaklusiilien vaihtelu ovat vanhempia (niitä esiintyy myös suomessa) ja prosodinen vaihtelu nuorempaa (sitä ei esiinny suomessa); laatuvaihtelu ja geminaattaklusiilien vaihtelu ovat syntyneet äännelaillisesti niin, että umpinaisen 2. tavun alkuinen klusiili on heikentynyt, mutta nuorempi prosodinen kerrostuma on syntynyt analogisesti; ja laatuvaihtelu on nykyvirossa epäproduktiivista, mutta geminaattaklusiilien vaihtelu (*New 'York – New Yorgis*) ja prosodinen vaihtelu ovat produktiivisia.

KUINKA VIRON MYÖHÄINEN ASTEVAIHTELU SYNTYI?

Viron myöhäisen prosodisen astevaihtelun (esim. *jaama – 'jaama, linna – 'linna, sauna – 'sauna*) syntyä on yritetty selittää monella tavalla. Hint viittaa (mm. Ilse Lehisten käyttämään) selitykseen, jonka mukaan kysymyksessä olisi sijaisilmiö: Kun sanan loppuosasta häviää segmenttejä, sanan alkuosa vastaavasti voimistuu; kun esimerkiksi yksikön nominatiivista *sauna* loppuvokaali häviää, sanan 1. tavu voimistuu ja saa Q3:n: *sauna > 'saun*. Hint ei kuitenkaan itse pidä tätä selitystä oikeana. Hänen mukaansa tämä myöhäinen astevaihtelu on syntynyt aikaisemman (laatu- ja geminaattaklusiilien) astevaihtelun analogian pohjalta niin, että ensin affrikaattojen klusiiliosan (esim. *metsad*-sanana *ts*-affrikaatan *t*-osan) kesto alkoi riippua 2. tavun umpinaisuudesta ja avonaisuudesta, sitten tämä vaihtelu levisi myös konsonanttiyhtymiin (esim. *kolmed*-sanana *l*:ään) ja näistä edelleen mm. geminaattaresonanteihin sekä lopuksi jopa diftongeihin ja pitkiin vokaaleihin. Hintin selitys, joka siis perustuu affrikaattojen klusiiliosan antamaan malliin, ei tunnu kovin vakuuttavalta. Mielelläni olisin nähnyt, että Hint olisi pohtinut myös sitä selitysmallia, joka perustuu tahdin isokroniaan eli siihen, että tahti pyrkii vakiomittaan: esimerkiksi syvämuodossa *saunad* molemmat tavut ovat pitkiä (kaksimoraisia), ja niin 1. tavun tulee lyhetä (*saunad > saūnad*), mutta kun toinen tavu on lyhyt (yksimorainen), 1. tavun tulee pidentyä (*sauna > saūna* = yks. partit./illat.).

ONKO VIROSSA KVANTITEETTEJA KAKSI, KOLME VAI NELJÄ?

Perinteisesti viroa pidetään kolmen kvantiteetin kielenä. Maailmalla tuskin on sellaista lingvistiä, jolle ei jo peruskursseilla olisi

opetettu, että maailmassa on muutama sellainen harvinainen kieli, jossa on kolme kvantiteettia, ja että yksi näistä harvinaisuuksista on viro. Hint ei kuitenkaan pidä viroa tässä suhteessa erikoisena: hän pitää viro kvantiteettisysteemiä pikemmin binaarisena kuin ternaarisenä. Kvantiteettisysteemi, joka on fysikaalisessa mielessä kolmijakoinen, saadaan monellakin mahdollisella tavalla binaariseksi. Yksi tapa on Arvo Eekin käyttämä, jonka mukaan Q2:n ja Q3:n eron tulkitaan olevan pikemmin melodiaan kuin keston perustuva (Q2:ssa melodiahuippu on myöhäisempi kuin Q3:ssa); nyt siis esimerkiksi oppositio *jaama* – 'jaama ei kuulu kvantiteetin piiriin, eli kvantiteettioppositiota edustaa vain »lyhyiden» ja »pitkien» tavujen oppositio *jama* – *jaama* – 'jaama. Hint ei käytä melodiaa sinä piirteenä, joka saa fysikaalisesti kolmijakoisen systeemin binaariseksi, mutta hän käyttää tähän tarkoitukseen painoa: hänen mukaansa kolmannen kvantiteetin (Q3:n) tavuihin sisältyy paino, mutta toisen kvantiteetin (Q2:n) tavuihin tätä ei sisälly. Oleellista ratkaisuisissa on se, että Q2:n ja Q3:n välisen opposition tulkitaan olevan luonteeltaan erilainen kuin Q1:n ja Q2:n välisen. Sillä, miksi sitä suprasegmentaalista yksikköä nimitetään (melodiaksi, painoksi, aksentiksi tai vaikkapa kiinteäksi liittymäksi), joka erottaa Q2:n ja Q3:n toisistaan mutta ei Q1:tä ja Q2:ta toisistaan, ei liene kovin suurta merkitystä. Hintin mukaan tämä erottava tekijä on joka tapauksessa paino.

Neljänteen (ja samalla myös viidenteen) kvantiteettiin Hint suhtautuu erittäin torjuvasti. Hänen mukaansa mm. Remmelin, Eekin ja Viitson esittämä neljäs kvantiteetti, jota esiintyisi mm. yks. illatiivissa erotukseksi yks. partitiivista, ei perustu todellisuuteen. Hintin ja monen muunkin mielestä se, että »neljäs kvantiteetti» otettiin käyttöön 1970-luvulla, perustuu lausepainon vaikutukseen: esiintyessään eri lauseenjä-

seninä ja eri kohdissa lausetta sanat (esim. oikeinkirjoituksen *jaama* ollessaan yks. partitiivi ja ollessaan yks. illatiivi) saavat eri paljon lausepainoa ja ovat prosodialtaan (esim. äännekestojen puolesta) tästä syystä muutenkin erilaisia.

**MIKÄ ON VIRON
KVANTITEETTISYSTEEMIN
PERUSYKSIKKÖ:
ÄÄNNE, TAVU, TAHTI VAI SANA?**

Vanhastaan viro kvantiteetin perusyksikkönä on pidetty äännettä. Ajatellaan siis, että esimerkiksi minimitripletissä *jama* – *jaama* – 'jaama ratkaisevinta on se, että ensimmäisen tavun vokaalilla on kolme erilaista kestoä; esimerkiksi minimiparissa *metsa* (yks. gen.) ja 'metsa (yks. partit./illat.) ratkaisevin ero on tämän mukaan *t:n* kesto: edellisessä *t* on lyhyempi kuin jälkimmäisessä. Hint ei kuitenkaan hyväksy äännettä viro kvantiteettisysteemin perusyksiköksi. Hän ei myöskään hyväksy toista äärimmäistä ratkaisua eli sitä, että sana olisi kvantiteetin perusyksikkö: jos kuhunkin sanaan on mahdollista merkitä kvantiteetti vain kerran, ei kaikkia virossa esiintyviä sanoja pystytä erottamaan toisistaan siitä syystä, että Q3 voi esiintyä sanassa useamminkin kuin kerran.

Se yksikkö, jota Hint pitää parhaana, on tavu. Tämän mukaan siis esimerkiksi muodot *jaama* ja 'jaama eroavat toisistaan ratkaisevimmin siten, että muotojen 1. tavut (*jaa-* ja 'jaa-) ovat erilaiset. Hintin kanssa samalla kannalla ovat nykyään monet muutkin. Tosin uskallan ennustaa, että seuraavaksi tullaan yleisesti hyväksymään tahti viro kvantiteetin tärkeimmäksi yksiköksi. Tiedetäänhän yleisesti, että viro kvantiteettien väliset erot perustuvat suureksi osaksi myös 2. tavun (yleisemmin painollista tavua seuraavan tavun) vokaalin keston: esimerkiksi muodoissa *jama* – *jaama*

– 'jaama 2. tavun vokaalien kestot ovat vastaavasti puolipitkä, »tavallinen» ja lyhyt eli normaalitempoisessa puheessa noin 133 ms, 100 ms ja 67 ms. Esimerkiksi genetiivimuodon *jaama* saa muuttumaan (hyväksyttäväksi vaikkakaan ei täysin moitteettomaksi) partitiivi- tai illatiivimuodoksi pelkästään lyhentämällä 2. tavun vokaalia, ja samoin partitiivi- ja illatiivimuodon 'jaama saa muuttumaan genetiivimuodoksi pelkästään pidentämällä 2. tavun vokaalia.

Koska 2. vokaalin kestolla siis on tärkeä osuus virolaisen identifikaatioissa, se tulisi ottaa huomioon myös muotojen fonologisissa tulkinnoissa. Näin tapahtuu, kun kvantiteettien ajatellaan olevan koko tahdin ominaisuuksia. Tämän tulkinnan mukaan virossa on kolmenlaisia tahteja; tyypejä edustavat esimerkiksi kaksitavuiset tahdit *jama – jaama* ja 'jaama. Jostain syystä Hint ei kovin paljon pohdi mahdollisuutta pitää tahtia viiron kvantiteetin perusyksikkönä. Niinpä hän jättää vain lyhyen maininnan varaan Lauri Postin esittämän tulkinnan, jonka mukaan po. tripletti olisi fonologisesti *jamaa – jaamaa – jaama*. Oman käsitykseni mukaan Postin tärkein sanoma on juuri se, että viiron kvantiteetteja eroteltaessa on otettava huomioon koko tahti, esimerkkitriplettissä sekä 1. tavun että 2. tavun vokaalien kestot.

MITEN VIRON PITKÄT VOKAALIT JA KONSONANTIT ON TULKITTAVA?

Hint kiinnittää paljon huomiota siihen, onko foneettinen [x̄] fonologisesti = /xx/ vai /x̄/. Erityisesti Hint näyttää kiinnittävän huomiota siihen, että pitkien segmenttien tulkitseminen kahden jonoiksi synnyttää yksinkertaisempia kuvauksia; hänen kriteerinsä tuntuu olevan tässä lähinnä ekonomisuus. Toisaalta sen kielitieteen teorian, jota Hint käyttää, odottaisi perustuvan pikem-

min psykologiseen todellisuuteen kuin ekonomiaan. Niinpä olisin odottanut, että Hint tässä olisi käyttänyt kriteerinään mm. sanaleikkejä, esimerkiksi *pi*-kieltä. Tiedän Ilse Lehisten toimineen näin ja saaneen tulokseksi, että virolaisten tajunta olisi pikemmin yhden pitkän segmentin kuin kahden segmentin jonon kannalla.

MITKÄ OVAT VIRON JUNKTUURIT?

Hint käyttää sekä fonologisia että morfologisia junktuureja (rajoja). Fonologisista junktuureista hänelle ovat tärkeimmät tavun- ja sananrajat. Sen sijaan tahdinraja ei tunnu olevan hänelle yhtä tärkeä. Itse pidän viiron junktuurien systeemiä kauniina kolmen hierarkkisen junktuurin systeeminä, jossa ylemmän tason junktuuri sisältää aina alemman tason junktuurin: jokainen sananraja sisältää samalla tahdinrajan ja jokainen tahdinraja sisältää samalla tavunrajan. Vastakkainen tilanne ei ole totta, eli jokainen tavunraja ei välttämättä sisällä tahdinrajaa, eikä jokainen tahdinraja sisällä sananrajaa.

Junktuurisysteemiä koskeviin tulkintoihin liittyy elimellisesti myös kysymys painon asemasta. Oleellinen kysymys koskee tahdinrajan ja sivupainon asemaa: onko esimerkiksi sana *uskumatu* fonologisesti /*uskuma:tul* (jossa : tarkoittaa sivupainoa) vai /*usku-matul* (jossa - tarkoittaa tahdinrajaa)? Itse olen tahdinraja-ratkaisun kannalla, mutta uskon Hintin kallistuvan pikemmin sivupaino-ratkaisun kannalle. Oma tulkintaani perustelen sillä, että näin viiron junktuurien systeemi saadaan kauniiksi kolmen hierarkkisen junktuurin systeemiksi. Hint puolestaan on taipuvaisempi käyttämään omilla fonologisilla tulkinnoillaan sivupainoa kuin tahdinrajaa. Korostan, että näkemyseroissamme on kyse tulkinnosta, ei ehdottomista totuuksista.

MILLÄ TAVALLA VIRO ON KIELITYYPILTÄÄN MUUTTUNUT?

Hint kiinnittää huomiota siihen historialliseen kehitykseen, että viron kielessä ovat suffiksit kuluneiden vuosisatojen aikana menettäneet merkitystään ja tilalle on tulut muita keinoja ilmaista merkityseroja. Kun esimerkiksi kantakielen muotojen *sau-na-n* ja *sauna-ta* suffiksit hävisivät, muotojen välinen ero siirtyi sanojen kantojen väliseksi vaihteluksi. Kysymyksessä on samantapainen ilmiö kuin germaanisten kielten umlaut (esim. saks. *Bruder – Brüder*). Viro on siis liukunut agglutinoivasta (suffikseja käyttävästä) kielityypistä kohti flekteeraavaa (kannan vaihteluja käyttävää) kielityyppiä.

MILLÄ TAVALLA MORA-KÄSITTEEN OSUUS ON MUUTTUMASSA?

Hintin mukaan viron sanojen viimeaikaisten taivutuksessa tapahtuneiden muutosten perusteella on tehtävissä seuraava yleistys: viro on liukumassa »moria laskevasta» kielestä »tavuja laskevaksi» kieleksi. Esimerkiksi sopii nominin *raskus* monikon partitiivi: muoto on vanhastaan *raskusi*, mutta

tämän rinnalle on viime aikoina tullut yhä useammin muoto *raskuseid*. Kysymys on Hintin mukaan siitä, että aikaisemmin *raskus*-nominia taivutettiin samalla tavalla (*raskus – raskusi*) kuin esimerkiksi nominia *oluline – olulisi* siitä syystä, että *raskus*-nominin 1. tavu oli »kaksimorainen» (*rask- = olu-*):

ras-kusi

olu-lisi

Kun nykyään on alettu yhä enemmän käyttää taivutusta *raskus – raskuseid*, ei enää välitetä *raskus*-tyypin 1. tavun kaksimoraisuudesta, vaan tähän tavuun on alettu suhtautua niin kuin muihinkin tavuihin, eli kaikkia tavuja (niiden moraluvusta välittämättä) on alettu pitää samanarvoisina. Nyt siis rinnasteisiksi ovat tulossa esimerkiksi seuraavat muodot:

ras-kuseid

pu-naseid

Hintin mukaan morien laskeminen vähenee virossa ja aletaan yhä enemmän käyttää periaatetta »tavu kuin tavu» (vir. »silp on silp»). (Ehkä saman ajatuksen voisi sanoa myös yksinkertaisesti niin, että Q3:n merkitys on virossa vähenemässä.)■

KALEVI WIIK

Valpurintie 9 d, 20300 Turku